

AZ EVANGÉLIUMI VERSKEZDETEK OBOLGÁR NYELVŰ

BETŰRENDES MUTATÓJA

/A mutató elkészítésének szükségességéről és felépítésének
elveiről/

Kocsis Mihály

Gyakran lehet hallani azt, hogy a szláv nyelvtörténet-
szek szerencsés helyzetben vannak, mivel e nyelvek tanulmá-
nyozásához a szláv őshaza felbomlásánál alig néhány száz év-
vel fiatalabb írott emlékek egész sora áll rendelkezésükre.
E megállapítás igazságát nehéz lenne vitatni, mégis fényűzés-
nek tűnik az, hogy a korai /X--XIV. századi/ nyelvemlékek je-
lentős része máig feldolgozatlan, és a nyelvtörténeti kutatá-
sok számára nem nyújt megbízható adatokat. A feldolgozatlan
emlékekből kiragadott egyes példák ugyanis nyelvészeti szem-
pontból kétes értékűek: az idézett kódexek részletes leírása
után kiderülhet, hogy egy morfológiai változás illusztrálá-
sára szánt szóalak a szöveg egészében jól megfigyelhető fone-

tikai jelenséget tükrözi, fonetikai jelentőségűeknek hitt példák helyesírási eredetűeknek bizonyulhatnak stb.

Bár a nyelvemlékeknek a nyelv történetének megismerésében játszott szerepét nehéz lenne alábecsülni és az újabb és újabb -- eleddig leíratlan -- kódexek részletes megismerésének szükségessége sem képezheti vita tárgyát, mégis, a szláv nyelvtörténészeknek csak egy viszonylag kis hányada foglalkozik nyelvemlékek feldolgozásával. Az okok feltárását nem tekintjük feladatunknak, mi itt most néhány jellemző dologra szeretnénk felhívni a figyelmet.

Azok egyike, ami -- megítélésünk szerint -- a nyelvészeket /különösen a fiatalokat/ a nyelvemlékleírástól visszatartja, az a -- gyakran nem is titkolt -- lenézés, amivel egyesek a nyelvemlékfeldolgozást, és így természetesen a nyelvemlékek feldolgozóit is illetik. "Nyersanyagtermelés" -- hangzik el a sommás ítélet nemegyszer olyanok szájából, akik saját munkáikban természetesen erre a "nyersanyagra" támaszkodnak. A megelőző korok nagy szlavistái közül is sokan foglalkoztak nyelvemlékleírással; kár lenne, ha ma ezt a munkát valamiféle alacsonyabbrendű tevékenységnek tartanánk.

Ezen túl még számos más oka is lehet a nyelvemlékfeldolgozástól való tartózkodásnak. Annak a kutatónak ugyanis, aki ilyen feladatra vállalkozik, sokoldalúan felkészültnek kell lennie. Nem feltétlenül szükséges, hogy kiváló paleográfus vagy kiváló fonetikus, esetleg kiváló morfológus stb. legyen,

de legyen jó paleográfus, jó fonetikus és jó morfológus egy személyben, ami sokoldalú és hosszantartó felkészülést igényel; ennél sokkal kisebb energiával alapos tájékozottság érhető el egy-egy szűk területen. Ezenkívül egy kódex feldolgozása évekig eltarthat, maga a munka nemegyszer nagyon mechanikus és a végeredmény nem garantált: előfordulhat, az illető nyelvemlék szisztematikus leírása után derül ki, hogy az semmi újat nem tartalmaz eddigi ismereteinkhez képest. Legfeljebb a jövő kutatói már tudni fogják, hogy abban a kódexben nem érdemes keresgélni.

Az evangéliumi verskezdetek óbolgár nyelvű betűrendes mutatójának elkészítésével a nyelvemlékfeldolgozásra fordított idő lerövidítéséhez szeretnénk hozzájárulni. A mutató azoknak nyújt majd -- remélhetőleg -- segítséget, akik aprakosz evangéliumon dolgoznak. Ahhoz ugyanis, hogy az éppen vizsgált kódexet más, ugyanabból a korból vagy ugyanazon területről származó, már ismert emlékek paralel szövegeivel össze lehessen vetni, szükséges az egyes napokra szóló fejezetek evangéliumi helyének meghatározása. Ez -- különösen fiatal, kezdő kutatóknál -- néha hosszadalmas művelet. Betűrendes mutatónk a Biblia lapozgatásával feleslegesen eltöltött időt kívánja csökkenteni.

A mutató célja az, hogy már kiadott evangéliumok adatainak felhasználásával a feldolgozni kívánt evangélium-részletet gyorsan azonosítani lehessen. E feladatnak száz százalékosan megfelelni -- annak paradox jellege miatt -- egyetlen

mutató sem lenne képes. Megfelelő számú nyelvemlék figyelembevételével viszont már jól használható kézikönyv készíthető.

Betűrendes mutatónk készítésének első szakaszában az összes -- szűk értelemben vett -- óbolgár evangéliumra támaszkodunk /Zografosz-kódex, Codex Marianus, Codex Assemanianus, Sava-könyv és az evangéliumi töredékek/. Az így létrejött alapváltozatot a munka második fázisában az óbolgár nyelv különböző redakciói néhány tetra- és aprakosz evangéliumának felhasználásával bővítjük.

Az evangéliumi verskezdetek feltüntetésénél semmiféle rekonstrukciót nem alkalmazunk: azok olyan fonetikai, morfológiai stb. alakban kerülnek be a mutatóba, mint ahogy az idézett nyelvemlékben álltak. Ennek okai a következők:

1. A betűrendes mutató nem egyes szavakat, hanem -- rendszerint négy-öt szóból álló -- verskezdeteket tartalmaz. Ha már fonetikai rekonstrukcióba fognánk, azon kívül még morfológiáit, szintaktikait, lexikait, stilisztikait is végezhetnénk.

2. Az erőszakos rekonstrukció soha, egyetlen nyelvben elő nem fordult szavakat, szóalakokat szülhet. Mi történjék, ha például egy felhasznált óorosz redakciójú evangélium egyik helyén egy XII. századinál nem régebbi ige jelen idő egyes szám első személyben áll? A flexiót -*а* vagy -*ѣа* alakban rekonstruálni anakronisztikus lenne. Vagy: mit kezdjünk egy

teljeshangzós alakkal? Hangátvetéset nem írhatunk helyette, hiszen az nem a pleofón forma elődje.

3. A vég nélküli rekonstrukciókkal csak azt érnénk el, hogy betűrendes mutatónk ugyan szép, de nehezebben használható lenne. A konkrét emléken dolgozó kutatónak ugyanis minden azonosítani kívánt evangéliumi verskezdetet ugyanúgy rekonstruálnia kellene, ha meg akarná találni a mutatóban.

Mindezek figyelembevételével, elsősorban a minél jobb használhatóságot szem előtt tartva, a verskezdetek változtatás nélkül kerülnek be a mutatóba. Ha azonban egyes -- leggyakrabban a verskezdő -- szavak eltérő fonetikai vagy morfológiai alakjuk miatt az ábécé szerint rendezett mutatóban több helyen is előfordulnak, valamennyi alkalommal utalunk a többi előfordulásra is. /Így például a verskezdő $\alpha\mu\eta\eta\epsilon$ szó $\alpha\mu\eta\eta$ és $\alpha\mu\eta\eta\epsilon$ formában is megtalálható./ A mutatóba ugyanazon verskezdetnek -- más-más kódexekben talált -- több fonetikai, morfológiai stb. variánsa is belekerül, növelve ezáltal annak valószínűségét, hogy az éppen kutatott ismeretlen kódex kérdéses verskezdetével valamelyik egybeesik. De ha nem, a nyelvemlék feldolgozását végző kutató az utalások segítségével vagy a szórend változtatásával szintén azonosítani tudja a kérdéses sort, meg tudja határozni annak evangéliumi helyét.

Ha valamely verskezdet /a mutatóba felvett négy-öt szó/ az egyes felhasznált kódexekben eltérő szórenddel vagy lexé-

mákkal szerepel, valamennyi variánsot külön tüntetjük fel, még akkor is, ha az egyes eltérések az ábécés sorrendet nem befolyásolják. A betűrendet nem érintő fonetikai és morfológiai változatok nem kerülnek külön sorba, de az eltéréseket -- az alapvariáns mögött -- felsorolásszerűen mindig jelöljük. /Erre azért van szükség, hogy a betűrendes mutatót még elkészülte után is tetszés szerinti kódexekkel bővíteni lehessen. Lehet, hogy az ábécés rendet most még nem befolyásoló változat az újabb nyelvelmékek adatainak bevonása után már új sorba kell, hogy kerüljön./

Ami az idézett verskezdetek helyesírását illeti, a mutató könnyebb áttekinthetősége érdekében az alábbi egyszerűsítéseket végezzük:

-- Nem használjuk a *с, к, д, ш, ж, ѣ, в* betűket, ezeket a *з, г, т, о, кс, пс, н* betűkkel, illetve betűkapcsolatokkal helyettesítjük.

-- Egy *е*, egy *н* és egy *оу* betűt használunk. Nem alkalmazuk verskezdetidézeteinkben a *ѣ, і, ѝ, ѓ, ѵ* betűket.

-- A *ј* jeri helyesírása: *ѣ*.

-- A *ѡт* és *ѡ* írásmódok mindegyikét megőrizzük, azokat az ábécé szempontjából egyenértékűeknek tekintjük.

-- A glagolita szövegek *Ѧ* betűvel jelzett hangját *ѧ* és *Ѧѧ* betűkkel írjuk.

Az eredetileg lágy mássalhangzók után *а, оу, Ѧ, ѧ, ѡ* lágy *ѣ', ѡ', ѣ'* után *Ѧѧ, Ѧѡ, Ѧѧ, Ѧѡѧ* betűket használunk.

-- A felhasznált nyelvemlékek kiadói által rekonstruált betűket, betűcsoportokat kerek zárójelbe ( ), az általunk tett kiegészítéseket /pl. a titlók feloldása során/ szögletes zárójelbe [ ] tesszük.

-- Mellőzzük a diakritikus jeleket és a központosítást.

A fenti elvek figyelembevételével betűrendes mutatónk ábécéje a következő: А, Б, В, Г, Д, Е, Ж, З, И, К, Л, М, Н, О, П, Р, С, Т, У, Ф, Х, Ц, Ч, Ш, Щ, Ъ, Ы, Ь, Ъ, Ю, Я, А, Я, Я, Я.

Végezetül az elmondottak illusztrálására bemutatunk néhány sort az evangéliumi verskezdetek betűrendes mutatójának a Zografosz-kódex alapján készült kiindulási változatából. Az evangéliumi hely megjelölése után az idézett kódex neve /Z/ és a levél száma áll:

АВНЄ ІД. МЄГ АВЬЄ

АВНЄ ЖЄ ВЪ ПРЪПОЛОВЛЕННЄ ПРАЗДЪННКА

János 7,14 -- Z 246

АВНЄ ЖЄ М[НСΟΥ]С[Ъ] ПРОСТЪРЪ РЖКЖ

Máté 14,31 -- Z 36

АВНЄ ЖЄ ПО [С]КРЪБН ДЪННН ТЪХЪ

Máté 24,29 -- Z 58b

АВНЄ ЖЄ РЕУЄ НМЪ М[НСΟΥ]С[Ъ]

Máté 14,27 -- Z 36

А Б[ОГ]Ъ НЕ ИМАТЪ ЛИ СЪТВОРИТИ

Lukács 18,7 -- Z 198

А БОЛИ ВАСЪ АА ВЪДЯЕТЪ БОМЪ СЛС'УЕ

Maté '23,11 -- Z 54b

А БОУНА РЪША МЖАРЪИМЪ

Maté 25,8 -- Z 60b

АБЪЕ 1d. még АБНЕ

АБЪЕ ЖЕ СЪХОДАШТОУ ЕМОУ

János 4,51 -- Z 235b

АВН 1d. még АВН

АВН ЖЕ СА ЕМОУ А[Н]Г[Е]ЛЪ Г[ОСПОДЬ]НЪ

Lukács 1,11 -- Z 131b